

o genezi srpske putopisne proze

saša radonjić

milan blanuša

Pre svega recimo, da za putopis u užem smislu reći, smatramo tekst koji je nastao kao direktan produkt putničke inspiracije i koji se otelovljuje kroz prizmu stvarnog putovanja, te ne postaje integralnim delom prozne tvorevine čija je konačna svrha i idejnost drugačije fizionomije. (dakle romana, memoara novele itd.) Kao rodonačelnik ovakvog putopisa u srpskoj književnosti smatra se Ljubomir Nenadović sa svojim delima »Pisma iz Grajsfelda« i »Pisma iz Švajcarske« nastalim 1852. godine. No i pored toga što nije u skladu sa gore navedenom definicijom putopisa u užem smislu, u kontekstu govora o počecima srpske putopisne književnosti moramo spomenuti Dositejevu autobiografiju »Život i priključenja«, a osobitno njen drugi deo, koji je praktično i poslužio Nenadoviću kao model za prve tekstove. Drugi autori, koji su takođe prethodili Nenadoviću su Joakim Vujić i Đorđe Magarašević. Naslov Vujićeve knjige je »Putešestvije po Srbiji 1828. godine«. Vujić je, ustvari, po nalogu kneza Miloša, obilazio manastire po Srbiji i za potrebe kneževog dvora sakupljao podatke o njima. No, bitno je drugačija situacija sa drugim knjigom ovog autora pod naslovom »Joakima Vujića putešestvije po Valahiji, Moldaviji i Besarabiji« iz 1829. godine, (Budim) koja se osnovnim karakteristikama sasvim približava putopisnoj prozi u užem smislu reći. Isto se može reći i za knjigu Đorđa Magaraševića »Putovanje po Srbiji 1827. godine«. Iako se ova dva autora svojim delima ne primiču bogatom i u svakom smislu monumentalnijem putopisnom pripovedanju, kakvo je bilo Nenadovićevu, u kontekstu govora o počecima ove intencije u srpskoj književnosti njihova imena se ne bi smela zaboravljati. Inače XIX vek srpske književnosti, u svojoj ukupnosti, nije bio osobito bogat knjigama putopisne proze. Od autora koji su prevashodno pisali putopise, praktično ima smisla spomenuti jedino Nenadovića. Ostali relevantni putopisci ovog vremena prioritetno su se bavili drugim žanrovima — Simo Matavulj novelom i romanom, Kosta Trifković dramom, Branislav Nušić dramom itd.

Dvadeseti vek, a naročito njegov međuratni period, nesumnjivo predstavlja zlatno doba srpske putopisne književnosti. Izuzimajući Nenadovića i Matavulja iz XIX stoleća i nekoliko knjiga koje hronološki spadaju u poslednje decenije XX v. sve relevantno iz okvira srpskog putopisno-proznog izraza, nastalo je u ovom periodu. Dakako reč je o delima klasika srpske književnosti — Miloša Crnjanskog, Rastka Petrovića, Jovana Dučića, Isidore Sekulić, Ive Andrića.

Zadnje decenije našeg vremena su izbacile neuporedivo više putopisnih naslova nego celih prethodnih vek i pol. Sa bitno uvećanim mogućnostima putovanja došlo je i do znatno intenzivnijeg interesovanja za ovu proznu formu, tako da se, pored niza putopisnih dela »profesionalnih pisaca«, pojavljuje i ne manje knjiga autora čije životno opredelenje nije književnost, ali koji su se, potaknuti nesumnjivo moćnim inspirativnim porivima putovanja, latili pera. Napomenimo da se u krugu ovih dela nađe i poneki pravi biser putopisnog pripovedanja. (na primer knjiga slavnog srpskog matematičara Mihaila Petrovića Alasa pod naslovom »Po gusarskim ostrvima«). Od onih koji »dušom i telom« pripadaju književnosti valja spomenuti Desanku Maksimović, Oskara Da-

vića, Aleksandra Tišmu, Miodraga Pavlovića, Tvrtka Kulenovića, Milovana Danojića, a od mladih Radivoja Šajtinca, Radmilu Gikić, Stevana Pešića itd.

Geneza putopisa kao proznog žanra je sasvim specifična. Naime, putopis se pokazao kao veoma »žilava« forma, često potpuno imuna na spoljne uticaje stilske epohe. Čak bi se moglo reći da je modus putopisnog pripovedanja od Dositeja, Vujića i Magaraševića pa do danas, gledano u globalu, pretrpeo tek neznatne izmene. Tako ćemo omiljenu formu putopisa — formu pisama — nalaziti i kod Dositeja na koncu XVIII stoleća, zatim kod Magaraševića početka XIX, potom kod Nenadovića polovinom XIX i kod Isidore u XX veku. Shodno tome, gotovo da je izlišno baviti se hronološkom tipologijom putopisne književnosti. Njeni obrisi se tek pomalo zaleleluju na razmedima velikih stilskih formacija, a sam pripovedački model u praksi nastavlja svoj evolucionari spori hod, obogaćen ponekom novom estetskom ili strukturalnom komponentom, ali ne bitno preobražen. Što dakako ne znači da je putopisna književnost amorfnu ili pak šematizovanu i ukalupljenu. Naprotiv, ta prvobitna forma putopisa iznimno dugo opstojava zbog fleksibilnosti i slobodnih sfera ostavljenih za mnoštvo disciplina duha koje se mogu izraziti pisanom rečju. Navedimo samo neke od intencija koje se sasvim harmonično slažu u mozaicima putopisne proze: etnološka intencija, didaktično-moralistička, istoriografska, antropološka, autobiografska, botaničko-zoološka, astronomska. Gotovo se može reći da je u formi putopisa, od njenih prapočetaka »sve bilo dozvoljeno«. No, obzirom da nas prevashodno zanima estetička dimenzija putopisa, odnosno putopis kao umetnička proza, načinićemo i jednu klasifikaciju koja će bitno izbistriti integralnu, mozaičnu snimku ovog žanra.

Prvu grupu tekstova, u toj ad hoc klasifikaciji, mogli bi smo nazvati reportersko-dokumentarističkim, uz napomenu da ove odrednice poimamo u nešto širem značenju no što je to uobičajeno. Dakle, za reportersko-dokumentarističke tekstove smatramo putopisne

tekstove kod kojih je izrazito naglašena istorisko-kulturološko-geografska komponenta; kod kojih je povećan koeficijent egzaktnosti uopšte, a sam pripovedač pomaknut u drugi plan i ne osobito eksponiran. Najznačajniji reprezenti ove intencije u XIX stoleću su Vujić i Nušić, a u XX veku Đorđe Radenković. Na drugom polu su tekstovi antipodskih svojstava, odnosno putopisi koje ćemo nazvati meditativno-refleksivnim. Riječ je o onoj tendenciji koja ima prapočetka u Sternovom »Sentimentalnom putovanju«, gdje osnovni cilj nije prenošenje spoljnih manifestacija putovanja, već njegova psihološka projekcija na emotivnom ekranu putnika. Dakako, pripovedač je svim svojim bićem prisutan u tekstu, i u toj prisutnosti čak ponekad neobjektivan ili ostrašćen a sam tekst često digresivan, fragmentaran. Ilustrativne primere za rečeno, nalazimo u tekstovima koji sačinjavaju zasebnu podgrupu i koji za predmet bavljenja imaju hodočasnički put do Svetog groba ili neko drugo sveto mesto. Hodočasno-putopisni tekstovi su primetno učestali u XIX veku. Naročito uspešu putopisnu prozu sa meditativno-refleksivnim predznakom, u dvadesetom veku su ispisali Milovan Danojić, Tvrtko Kulenović, Desanka Maksimović, Mitrofan Hilandarac. Za ilustraciju odnosa autora meditativno-refleksivnog putopisa prema samom činu putovanja naročito je indikativan sledeći citat iz knjige »Mehanika fluida« Tvrtka Kulenovića: »Avion se uzdiže, leti, a meni je sasvim svejedno, bar na početku, šta će se iz njega videti. Za istinskog putnika putovanje nije gledanje nego stanje, za njega je to pretpostavka za zadubljanje, za meditaciju, kao što je za neke kaludere to bilo gledanje u vlastiti pupak«.

Treća grupa putopisnih tekstova nastaje stapanjem i prožimanjem prethodna dva modela i može se nazvati meditativno-reporterskom. U estetskom smislu ovaj pripovedački modus je najzahvalniji i najpogodniji za putopisnu prozu koja pretenduje i na informativnost i na više umetničke dosege. Kompoziciono i strukturalno mnogo kompaktniji od tekstova iz prethodne solucije, ovi pripovedački izdanci, sa druge strane ostavljaju dovoljno prostora i za čistu putničku meditaciju i poetski diskurs. Nesumnjivo da je srpska književnost najbogatija upravo ovakvim putopisima. Ključni predstavnici u XIX veku su: Ljubomir Nenadović i Simo Matavulj a u XX stoleću Rastko Petrović, Miloš Crnjanski, Isidora Sekulić, Jovan Dučić, Ivo Andrić.

Paradoksalni problem putopisne proze zadnjih decenija je u njenom sve dokumentarističijem karakteru. Čak i vrtni pisci, koje prepoznajemo po poetikama izrazitog oneobičavanja, stvaraju putopisne knjige faktografski, dokumentarno ili dnevnički kodirane, a upravo takva putopisna književnost, u konkurenciji sličnih sadržaja koji se sve učestalije prezentuju putem TV mreže, nema gotovo nikakvih šansi i preti da jedan žanr vanredne tradicije i iznimnih predispozicija prikaže u lažnom svetlu oveštalosti i anahronije.

□ □ □

(odlomak iz obimnijeg rada)